

Jan ORŁOWSKI

Idea odrodzenia wolnej Polski w poezji rosyjskiej doby I wojny światowej

Идея возрождения свободной Польши в русской поэзии времени I мировой войны

Poeci rosyjscy, poczynając od roku 1794, przez cały wiek XIX i początek XX stulecia, często podejmowali tematy polskie w swoich utworach, szczególnie zaś w okresach naszych powstań narodowych.¹ W takich okolicznościach zwykle pisano o Polsce z wrogością i nienawiścią. Korzystne zmiany w spojrzeniu Rosjan na kwestię polską ujawniły się na początku wieku XX, co uwidoczniło się zwłaszcza w publicystyce sławisty Aleksandra Pogodina, w prozie Lwa Tołstoja i Włodzimierza Korolenki oraz w poezji Apollona Korinfskiego i Konstantego Balmonta. Na ten temat istnieje już dość obszerna literatura naukowa.²

Najwyraźniej jednak propolskie sympatie w poezji rosyjskiej wystąpiły dopiero podczas I wojny światowej.³ Sprzyjał temu wyjątkowy moment historyczny — wojenny konflikt mocarstw zaborczych, które niegdyś dokonały rozbiórów Polski. Obydwaj przeciwnicy wojenni, z jednej strony Niemcy i Austria, z drugiej zaś Rosja, starali się pozyskać poparcie Polaków przyjaznymi obietnicami politycznymi. Rosja czyniła to przez ogłoszenie słynnej odezwy naczelnego wodza armii, wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza, który tak zwracał się do narodu polskiego w dniu 14 sierpnia 1914:

¹ Zob. antologię *Dźwięki kruszonych oków. Polska w poezji rosyjskiej lat 1795–1917*, wyb. oprac. i przedmowa B. Białokozowicz, Warszawa 1977.

² Zob. m.in. Z. Barański: *Zapomniany polonofil rosyjski (Apollo Korinfski)*, „Slavia Orientalis” 1964, nr 2, s. 181–189; B. Białokozowicz, *Lwa Tołstoja związki z Polską*, Warszawa 1966; J. Orłowski, *Z dziejów antypolskich obsesji w literaturze rosyjskiej. Od wieku XVIII do roku 1917*, Warszawa 1992, s. 149–213.

³ Kwestię tę obszerniej przedstawia praca — J. Orłowski: *Polska w zwierciadle poezji rosyjskiej okresu I wojny światowej*, Lublin 1984.

„Polacy! Wybiła godzina, kiedy najdroższe marzenia waszych ojców i dziadów mogą się ziszczyć. Półtora wieku temu żywe ciało Polski rozdarto na części, ale jej dusza nie umarła. Żyła ona nadzieją, że nadejdzie godzina zmartwychwstania narodu polskiego i jego braterskiego pojednania z wielką Rosją [...] Jutrzenka nowego życia dla was wschodzi”.⁴

W tej odezwie wielkiego księcia zawarta była obietnica, iż pod berłem cara Rosji „zjednoczona zostanie Polska, swobodna w swej wierze, języku, samorządzie”. Nie było tu więc mowy nie tylko o powstaniu niepodległej Polski, ale nawet o jej autonomii politycznej. Zwraca też uwagę mglistość obietnic, które maskowały metaforyczne sformułowania — „dusza nie umarła”, „nadejdzie godzina zmartwychwstania”, „jutrzenka nowego życia dla was wschodzi”. Wiążących dokumentów polityczno-prawnych nie redaguje się podobnym językiem.

Jest rzeczą nader charakterystyczną, że w ówczesnych wierszach o Polsce poeci rosyjscy posługiwali się tymi samymi metaforami, jakby dosłownie cytowanymi z proklamacji naczelnego wodza armii.⁵ W niektórych utworach poetyckich nawet wprost powoływano się na jego słowa skierowane do Polaków. Niejaki Aleksander Pietrow w wierszu *Zmartwychwstanie* (mowa w nim właśnie o „zmartwychwstaniu” Polski) pisał w roku 1914:

Свободы слова прозвучали,
Вождя золотые слова!
(А. Петров, *Воскресение*)

Prawie równocześnie Piotr Jurkin w wierszu *Do sławnych Polaków* obwieszczał entuzjastycznie, że odezwa naczelnego wodza armii rosyjskiej znalazła żywy oddźwięk w narodzie polskim:

Жили без дружбы мы долго. Но братья,
Видим, как чутки вы к слову вождя.
(П. Юркин, *Славным полякам*)

Zamiast dawnych potępień i nienawiści, w wielu wierszach z lat I wojny światowej pojawiają się słowa pojednawcze i przyjazne. O Polakach pisano wówczas jako „braciach”, Polskę zaś określano niekiedy jako „młodszą siostrę Rosji”. Często było to uwidocznione już w samym tytule wiersza, jak o tym świadczy identyczność tytułu *Do braci Polaków* w okolicznościowych

⁴ Zob. *Pro Polonia. Zbiór dokumentów, odezw, głosów prasy europejskiej i osób wybitnych o Polsce i Polakach w okresie wojny europejskiej*, Warszawa 1915, s. 6–7.

⁵ Poetyka tych wierszy omówiona jest w pracy — J. Orłowski: *Poetyka rosyjskich wierszy o Polsce (Na materiale poezji okresu I wojny światowej)*, Annales UMCS, sectio FF, vol. IV, 1986, 12, s. 237–249.

utworach Mikołaja Agniwcewa, Włodzimierza Pawłowa i Sergiusza Michajłowa. Natomiast adresowany do Polaków wiersz Fiodora Sołoguba zatytułowany został po prostu *Do braci*.

Trudno byłoby zliczyć i wymienić ówczesne wiersze o Polsce, w których pisano przeważnie o jej wojennej martyrologii, o braterstwie rosyjsko-polskim (stąd właśnie częsty motyw „braci Polaków”), o wspólnej walce z germańskim zagrożeniem, o odrodzeniu, zmartwychwstaniu i zjednoczeniu Polski. Niektórzy poeci podkreślali wówczas swoje polskie rodowody (*Do Babci Maryny Cwietajewej*, *Rosyjska Polka* Marii Morawskiej i in.). W niniejszym artykule przypomniane zostaną przede wszystkim te utwory poetyckie, w których wyrażona została (zwykle w formie metaforycznej, co jest prawem i urokiem poezji) idea odrodzenia lub wskrzeszenia wolnej Polski. Jest wszakże rzeczą oczywistą, że pojmowanie owej polskiej wolności przez Rosjan nie pokrywało się z oczekiwaniami i dążeniami Polaków do całkowitej niepodległości.

Już w pierwszych dniach wojny ukazał się znany wiersz Walerego Briusowa *Do Polski*.⁶ Oprócz wezwań do walki ze wspólnym wrogiem i zapewnień o braterstwie, była w nim i taka strofa skierowana do narodu polskiego:

А ты, народ скорбей и веры,
Принявший вместе с нами брань,
Услышь у гробовой пещеры
Священный возглас: „Лазарь, встань!”
(В. Брюсов, *Польше*)

Autor posłużył się tu motywem ewangelicznej opowieści o wskrzeszeniu Łazarza, do którego porównany został naród polski. Miał więc on być w wyniku zwycięskiej wojny wskrzeszony do nowego życia z niewoli. Owo wskrzeszenie albo też synonimicznie określane zmartwychwstanie Polski było często powtarzającym się motywem ówczesnych wierszy na tematy polskie. Wystarczy przypomnieć chociażby następujące przykłady:

Поляки! Заря занялася:
Воскреснет весь польский народ!⁷
(А. Петров, *Воскресение*)

Tak pisał cytowany już wyżej Aleksander Pietrow, który swój wiersz o Polsce wymownie zatytułował *Zmartwychwstanie*. Porównując cierpienia

⁶ Wiersz ten wydrukowała gazeta „Russkije wiadomości” 1914, nr 181, s. 2. Briusow był korespondentem wojennym tej gazety w Warszawie. Przy odwołaniach do następnych wierszy pominięto wskazanie źródła, aby nie obciążać tekstu nadmiarem przypisów odsyłających do materiałów niedostępnych w polskich bibliotekach naukowych.

⁷ Podkreślenia w tekstach poetyckich pochodzą od autora artykułu — J. O.

Polski do męki Jezusa Chrystusa (obraz najwyraźniej inspirowany ideą mesjanizmu polskiego), znana poetka Zinaida Gippius pisała, że przez ową Gólgotę prowadzi polska droga do zmartwychwstania:

Господь страданий не забудет.
Голгофа — ради воскресенья,
И веруем — да будет!
(З. Гиппиус, *Три креста*)

Hymn „zmartwychwstającej Polsce” wyśpiewał na początku wojny nieznany poeta Paweł Orzesznikow. Oto jakimi słowami rozpoczynał zapomniany dzisiaj wiersz *Do Polski*:

Петь гимн воскресающей Польше,
В честь Польши заправить огни —
Поэту нет радости большей
Теперь, б эти грустные дни . . .
(П. Орешников, *Польше*)

Z powodu obfitości wątków polskich w twórczości Apollona Korinfskiego bywa on niekiedy nazywany polonofilem. Podczas I wojny światowej poeta ten napisał kilka utworów na tematy polskie, między innymi obszerny wiersz, któremu nadał po polsku sformułowany tytuł *Do broni!* To bojowe polskie wezwanie powtarzał zresztą w każdej z ośmiu ośmiowersowych strof. Polaków określał jako naród „wskrzyszony z martwych” i wzywał ich do walki za Boga i matkę ojczyznę:

Считаться ль нам в жертвах
С тобой, Русь?! — щитом
Воскресши й из мертвых
Нам будет вдвоем:
В терновой короне
Он — с нами опять . . .
За Бога — до broni!
За родину—мать!
(А. Коринфский, *Do broni!*)

Korinfski w sposób najbardziej dosłowny wyłożył w poetyckiej formie ówczesną polityczną obietnicę Rosji, że po zwycięstwie nad Niemcami i Austrią Polska zostanie zjednoczona. Mówi o tym ostatnia zwrotka tego wiersza:

С Варшавой мы Краков
И Познань сплотим,
Трех братьев—поляков
Б единстве скрепим.
(А. Коринфский, *Do broni!*)

Wyzwolenie Poznania i połączenie go z Polską po rozbiciu Niemiec obwieszczał też Andriej Sirotinin, tłumacz poezji Słowackiego, z zawodu nauczyciel literatury rosyjskiej w gimnazjach Warszawy i Piotrkowa. W toczącej się wojnie widział początek pojednania rosyjsko-polskiego, które miało doprowadzić „ten smutny kraj”, czyli Polskę do wolności. Ta właśnie nadzieja wyrażona jest w zakończeniu jego utworu pt. *Polska*:

Вдохнет свободно старая Познань
И ты войдешь в уют родного круга,
О, Польша, и обнимем мы друг друга
И станет вольным этот грустный край!

(А. Сиротинин, *Польша*)

Wiare, że Polska „ożyje i powstanie” wyrażało wielu ówczesnych poetów rosyjskich. Głosiła ją też Tatiana Szczepkina-Kupernik w podobnie zatytułowanym wierszu *Polska*:

Оживет и встанет Польша —
Наша младшая сестра!

(Т. Щепкина-Куперник, *Польша*)

Zapomniany dzisiaj twórca „lekkiej poezji” Sergiusz Sokolski również napisał wiersz *Do Polski*. Przepowiadał w nim, że Polska „znowu powstanie z popiołów” i posłużył się przy tym nawet cytatem z polskiej pieśni narodowej, która stała się później hymnem państwowym. Oto ten właśnie fragment owego wiersza:

Пусть рану всю твою разъело,
Пускай твоя сочится кровь,
Но все же „Polska nie zginęła!”
Она из пепла встанет вновь.

(С. Сокольский, *Польше*)

Podobną myśl zawarł w sonecie *Do Polski* również Mikołaj Wentcel (posługiwał się pseudonimem Benedykt). W zakończeniu swego sonetu obwieszczał, że „odnowiona” Polska powstanie z ruin:

О, Польша! Пусть удел твой ныне и печален, —
Недолго уж нести невзгод и бедствий груз,
И обновленною ты встанешь из развалин.

(Бенедикт, *Польше*)

Za tymi słowami — jak się wydaje — nie kryła się wolnościowa idea, lecz zwykła konstatacja rzeczywistości, którą stanowiły wojenne ruiny. To samo można chyba powiedzieć i o wierszu *Do Polski* Nadzieży Bronickiej. Jego zakończenie mówi o powstaniu do życia „odrodzonej nowej” Polski:

Ты — возрожденной, нам близкой, родной,
 К жизни поднимаешься снова!
 (Н. Броницкая, *Польша*)

Zapomniany drugorzędny poeta Michał Garteweld postrzegał wówczas Polskę jako „rodzoną siostrę” Rosji, budzącą się ze snu, który trwał przez mroczne stulecia. Wierzył, że w blasku wojennych pożarów otworzy się przed nią „wielka wiosna”:

Опять из тьмы ночных столетий,
 Ты подымаешься от сна,
 К тебе идет в багряном свете,
 Твоя великая весна.
 (М. Гартевельд, *Польша*)

Poetą wyjątkowo życzliwie ustosunkowanym do Polski i do kultury polskiej był Konstanty Balmont. Podczas I wojny światowej w kilku wierszach głosił ideę braterstwa rosyjsko-polskiego i wzywał Polaków do wspólnej walki z wrogami Słowian. Myśl tę odnajdujemy w zakończeniu jego wiersza *Do Polaków*, która brzmi tak:

Поляки, внесемте заздравную чашу!
 Мы дружно пойдем,
 Единым путем,
 За нашу свободу и вашу!
 (К. Бальмонт, *К полякам*)

Jak widać, poeta spożytkował w tym wierszu bliskie Polakom ich powstańcze hasło z roku 1830 „Za wolność waszą i naszą”.

Hasło niepodzielności i wolności Polski najdobitniej zabrzmiało jednak w wierszu *Do braci Polaków* mało znanego poety Sergiusza Michajłowa. Utwór ten wydrukowany został w roku 1917, już po upadku caratu i po utracie przez Rosję ziem Królestwa Polskiego, które całkowicie zajęły już wtedy wojska niemiecko-austriackie. W końcowej strofie tego wiersza poeta napisał:

Не хочет Русь насилья больше
 И возглашает всенародно:
 — „Да будет братская нам Польша
 И нераздельна и свободна!”
 (С. Михайлов, *Братьям-полякам*)

Nie należy jednak sądzić, że w latach I wojny światowej wypowiedano w poezji rosyjskiej tylko jednoznacznie propolskie stanowiska. Już na początku wojny nieprzyjaźnie zareagowano w Rosji na zbrojną działalność do-

wodzonych przez Józefa Piłsudskiego Legionów Polskich. Antylegionowe nastroje wyraźnie uwidoczniły się w wierszach *Polacy, chciałbym sens w tym dojrzeć!*. Osipa Mandelsztama, *Polski pułk* Marii Morawskiej, *Do Polaków (Do jednej z partii)* Nadzieży Bronickiej. W tych i w innych wierszach nie dopuszczano nawet myśli o tym, że może powstać wolna Polska i oderwać się od Rosji. Mandelsztam wyraził następującą opinię o „szaleńczym czynie” ówczesnych polskich oddziałów strzeleckich:

Поляки! Я не вижу смысла
В безумном подвиге стрелков!

W tym samym czasie Nadieżda Bronicka otwarcie przestrzegała Polaków przed próbami oderwania się od Rosji:

И не думайте нас победить
Побужденьями сепаратизма:
Равнодушно себя расчленишь
Не допустит живая отчизна!
(Н. Броницкая, *Полякам. Одной из партий*)

Niejaki A. Rakszytar ogłosił w roku 1914 buńczuczny wiersz *Do Polski*, w którym obwieszczał rozgromienie Teutonów i zjednoczenie Polski pod berłem carów:

Да будет единая Польша
Под скипетром русских царей!
(А. Ракшитар, *Польше*)

Wtórował mu Siemion Nikitin, który w wierszu *Pod Warszawą* sławił początkowe zwycięstwa armii rosyjskiej i wyraził radość z tego, że dwugłowy orzeł rosyjski będzie mógł nadal bezpiecznie unosić się nad stolicą Polski:

И славянский наш реет, как прежде,
Над Варшавой двуглавый орел.
(С. Никитин, *Под Варшавой*)

Obfita pod względem liczebnym rosyjska poezja o Polsce z lat I wojny światowej jest swoistym fenomenem literackim i zarazem socjologicznym. Tu przypomniano tylko te wiersze, w których autorzy wypowiadali się o wolności Polski. Jak można się było przekonać, idea ta nurtowała wówczas społeczeństwo rosyjskie, co uwidoczniło się w wystąpieniach polityków, działaczy społecznych, uczonych, publicystów i wreszcie w literaturze pięknej.⁸ Wśród

⁸ Zob. m. in. J. Orłowski: *Sprawa Polski w opinii pisarzy rosyjskich (lata 1914–1917)*, „Przegląd Humanistyczny” 1989, nr 3, s. 113–124.

głosów na temat kwestii polskiej były często i takie, w których opowiadano się za zachowaniem *status quo*, czyli za utrzymaniem Polski jako nieodłącznej części imperium rosyjskiego. Pamiętając zawsze o pewnej politycznej koniunkturalności ówczesnych rosyjskich wypowiedzi o Polsce (uwidoczniły się one także i w poezji, co potwierdza wiersz *Do broni!* Korinfskiego), należy jednak przyznać, że I wojna światowa rozbudziła w Rosji ożywioną dyskusję o Polsce, przypomniawszy w sposób dramatyczny o jej istnieniu i o konieczności politycznego rozwiązania przysłowiowej „kwestii polskiej”. Zaniechano wtedy używania przez Rosjan nazwy „priwislinskij kraj”, zamiast niej pojawiła się powszechnie stosowana wówczas w wystąpieniach publicznych nazwa „Polska”, którą wcześniej starano się zatrzeć i zapomnieć. Niektórzy pisarze wspominali nawet o historycznych winach Rosji wobec Polski (Siergiusz Sołowjow, Wiaczesław Iwanow, Dymitr Mierieżkowski i inni). I chociaż Rosjanie, mówiąc o wolności Polski, myśleli równocześnie o jej ścisłym powiązaniu z Rosją (określano to zwykle jako „braterstwo”), to w ówczesnych warunkach była to wywołana przez wojnę korzystna, znacząca i symptomatyczna zmiana stosunku opinii rosyjskiej, zwłaszcza zaś inteligencji, do idei odrodzenia wolnej Polski, która wkrótce miała się urzeczywistnić, ale już w odmiennej sytuacji politycznej, jaką stworzyła klęska państw zaborczych — w tym przede wszystkim Rosji — w wielkiej wojnie światowej. Historia sprawiła, że była to wojna o Polskę — wojna, która — przynajmniej w wypadku Rosji — toczyła się nie tylko na polach bitewnych, ale i w umysłach — w opornym niekiedy przewyciężaniu zadawnionego rosyjskiego szowinizmu w postrzeganiu losów i przyszłości Polski.

РЕЗЮМЕ

В русской поэзии XIX века многократно выражалось враждебное отношение к Польше, особенно во время национально-освободительных польских восстаний. В начале XX столетия появились пропольские симпатии в стихотворениях некоторых поэтов (Бальмонт, Коринфский), Однако только в годы первой мировой войны выразительно изменилось в России эмоциональное и политическое отношение к идее возрождения свободной „сестры-Польши”. Это выразилось в поэзии Брюсова, Коринфского, Бальмонта, Соловьева, Гиппиус и многих других забытых в наше время поэтов. Эта „свободная” Польша должна была, однако, остаться под скипетром русского царя. Это не меняет однако факта, что до подлинного возникновения свободной Польши в 1918 году пропольские симпатии проявились в России — в данном случае и в поэзии — чаще всего именно в годы первой мировой войны. Этому способствовала тогдашняя военно-политическая обстановка в Европе.